

OPHAVSMANDEN TIL DANIA-NORVEGIA-KORTET I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS KORTSAMLING

AF

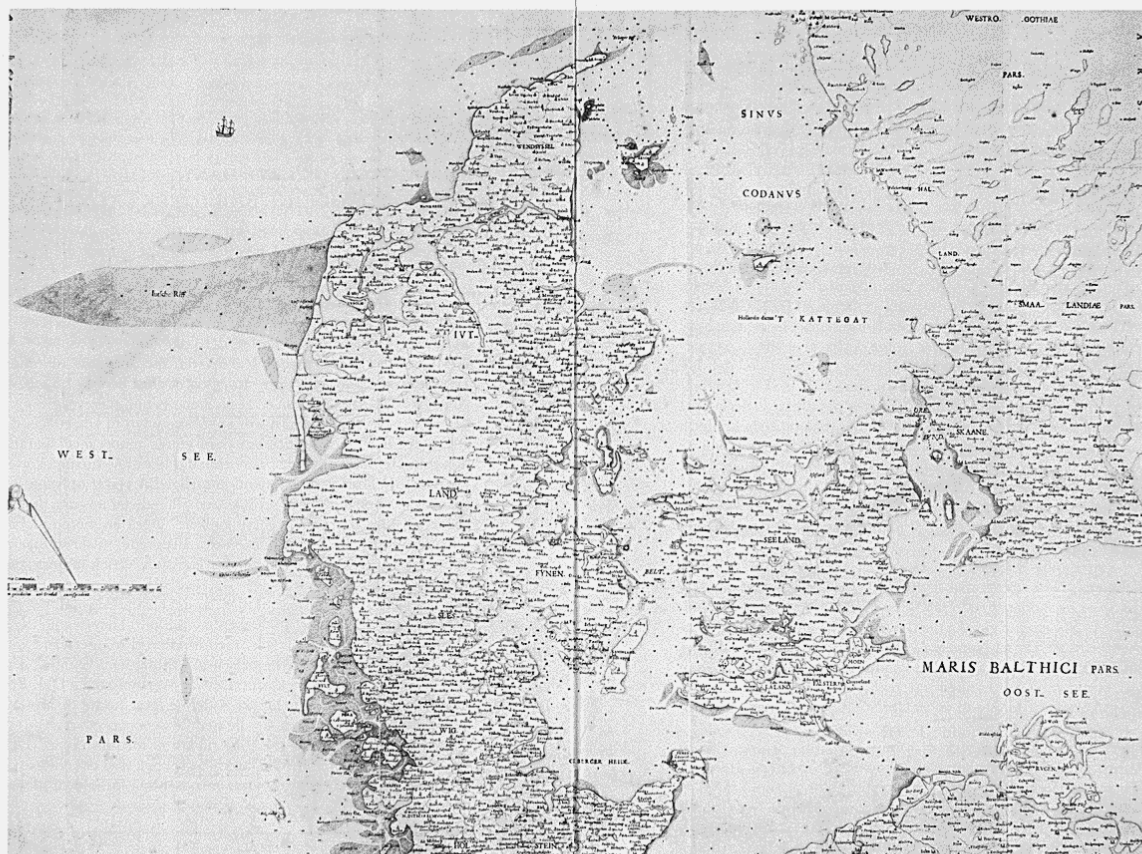
BJØRN WESTERBEEK DAHL

Lige fra Det kongelige Biblioteks grundlæggelse under Frederik den 3. har det haft en samling af trykte og håndtegnede kort. Et af de ældste er Dania-Norvegia-kortet, der i dag findes i bibliotekets kortsamling. Det er en sammentegning af den danske kartograf Johannes Mejers Danmarkskort, der er dateret 1650, og et eller flere af Isaac Geelkercks Norgeskort. Kortet er altså en kopi, men det har alligevel givet anledning til en del overvejelser om, hvem ophavsmanden til kortet egentlig var.

Da det har været undersøgt flere gange netop med henblik på en ophavsbestemmelse, vil det være rimeligt her at gennemgå kortets forskningshistorie, der er højst ejendommelig: En vigtig oplysning om dets ydre, der kunne have bestemt kopisten allerede første gang det omtales i 1880'erne, blev overset af senere forskere. Også en meningsforstyrrende oversættelsesfejl fra den latinske text „afsporede“ tilskrivningerne indtil den norske sognepræst og historiker Kristian Nissen undersøgte kortet i 1964.

Kortet kan spores tilbage til 1673, da det befandt sig „udi Borgestuen og det tilhørende Kammer“ på Københavns Slot.¹⁾ Herefter går der over 200 år, hvor kortet ikke kan følges, men imidlertid må det være kommet til Kgl. Bibl. Først ved udarbejdelsen af „Bibliotheca Danica“ i 1870'erne blev man opmærksom på kortet. Det var overbibliotekar Chr. Bruun, der under gennemgangen af Danske Afdeling først stødte på kortet. Selvom det var håndtegnet, så han, at alle stednavnene, oplysningerne i titelfeltet og ved målestokkene var trykt ind på kortet med løse typer. Derfor blev det taget med i „Bibliotheca Danica“ – vel nok som det eneste håndskrift overhovedet og vel egentlig noget misvisende i forhold til bibliografiens sigte.²⁾

På de næste sider: Formindsket udsnit af Dania-Norvegia-kortet i Kgl. Bibl.s Kortsamling.

Fundet af det smukke kort førte straks en omtale i den kartografiske litteratur med sig: Allerede to år efter kunne Edvard Erslev takke „Bibliotekar Bruun“ for at have henledt hans opmærksomhed på „Denne ... Kopi ... udført af Is. Geelkerkij ... efter Joh. Mejers Originaler“.³⁾ Erslev var klar over, at „Navne og Signaturer ere trykte ind med Haanden“, men Erslevs fortolkning af titlen beror – som den senere skal vises – på en oplagt oversættelsesfejl.

I 1887 omtaltes kortet igen – denne gang i P. Lauridsens banebrydende artikel om „Kartografen Johannes Mejer“.⁴⁾ Han har fundet omtalen af kortet i Slotsinventariet af 1673, men har i øvrigt ingen kommentarer om det. Først den norske oberstløjtnant C. S. Widerberg gjorde opmærksom på den fejlagtige opfattelse, at kopisten udelukkende byggede på Mejers kort.⁵⁾ Han fejloversatte dog selv kortets titel og mente, at Isaac Geelkerck ganske vist havde kopieret Mejers kort, men Norgeskortet måtte han have afkopieret fra sine egne specialkort over Norge. Uden at skulle gå nærmere ind på Geelkercks kartografiske virksomhed på dette sted skal det dog bemærkes, at Widerbergs konklusioner om omfanget af Geelkercks arbejder hviler på et temmeligt løst grundlag. Kun et par af hans specialkort over lokaliteter i Bohus len er bevaret. I november 1650 takkede Frederik den 3. ham dog for modtagelsen af et større kort over Akershus len og ønsker, at Geelkerck fremover skal fortsætte med kortlægningen af Norge og indsende, hvad der bliver færdigt heraf. Desværre er hverken Akershus-kortet eller andre af Geelkercks kort tilsyneladende bevaret, så vi kunne konstatere Geelkercks faglige kunnen. Widerberg synes i øvrigt ikke selv at have set Dania-Norvegia-kortet.

Så sent som i 1964 rettedes den fatale oversættelsesfejl endeligt af Kristian Nissen i „Norsk geografisk Tidsskrift“, men han tilskrev dog selv kortet – på vage og modstridende præmisser – den norske geograf Melchior Ramus.⁶⁾ Nissen var ganske overbevist om at have genkendt Ramus's håndskrift på Dania-Norvegia-kortet, og selv om han tidligere havde haft opfattelsen af, at Ramus ikke kendte kortets forlæg, mente han dog nu, at kortet med bestemthed var tegnet af denne.⁷⁾ Han mente endvidere, at kortet var tegnet til prins Christian (den 5.) nogle år efter 1650.

Dateringen vil i så fald være forkert: Ramus var – som prinsen – født i 1646 og kunne således ikke i 1650erne have kopieret de to forlæg. Han ses i øvrigt først at have interesseret sig for korttegning så sent som i 1688. At Nissen kunne genkende Ramus's håndskrift er overraskende. Som omtalt indeholder kortet ikke ét håndskrevet ord, men kun de utallige typetrykte bogstaver og signaturer, der foranledigede, at det blev medtaget i „Biblio-

theca Danica". Der er altså intet belæg for at hævde, at Dania-Norvegia-kortet skulle være tegnet af Melchior Ramus. Derimod er det Nissens fortjeneste at have nyoversat titelfeltet, hvorved en blokerende hindring for en tilskrivning blev fjernet.

Dania-Norvegia-kortet er et af de største kort, der er blevet bevaret fra 1600-tallets danske kortproduktion. Det måler ikke mindre end 2300 mm i højden og 1404 mm i bredden. Det er fornemt udstyret med en delvis forgyldt ramme og en meget smuk kolorering. Langs kysterne har tegneren konturkoloreret med blå; han har brugt rødt til signaturerne og brunt til markering af de lavvandede områder og rev. Kortet er desuden oversået med hundredvis af sorttrykte stednavne i typetryk. De to målestokke, afbildningen af en passer, dele af rammen og den prægtige kartouche er holdt i grisaille. De to kompasroser er tegnet i alternerende hvide og grå farver.

Kortet er i måleforholdet ca. 1:540.000 og viser et skævt udsnit af jordoverfladen: Fra $37^{\circ} 28' \text{ ø. l.}$ til $48^{\circ} 23' \text{ ø. l.}$ nederst på kortet, fra $35^{\circ} 0' \text{ ø. l.}$ til $49^{\circ} 27' \text{ ø. l.}$ øverst. Længderne er angivet med udgangspunkt fra Azorerne. Bredderne går i kortets venstre side fra $53^{\circ} 25' \text{ n. br.}$ til $64^{\circ} 23' \text{ n. br.}$, i højre side fra $53^{\circ} 27' \text{ n. br.}$ til $64^{\circ} 20' \text{ n. br.}$.

Bortset fra en enkelt oplysning, som jeg skal vende tilbage til nedenfor, adskiller kortet sig ikke væsentligt fra sine forlæg; men kortets titelfelt er et originalt arbejde og her findes oplysninger, der kan præcisere dateringen af kortet og dermed indkredse ophavsmanden:

Ad Serenissimum Celsissimumque Principem / DN. CHRISTIANVM / Dan. et Norv. Principem Hereditarium, / Ducem Slesv. Hols. Storm. Ditm. / Comitum Oldenb. et Delm. / DANIÆ et NORVEGIÆ / TABVLA / Sereniss. ac Potentissimi Eorund. Regnorum Regis / DN. FRIDERICI III. Regiæ S. / Celsitud. Domini Parentis / Mandato / ex Is. Geelkerckij quoad Hanc, Illam autem ex / Io. Mejeri tabb. Autographis descripta / et in unum hoc volumen / congesta.

Eller i oversættelse:

Kort over Danmark og Norge, dediceret til den såre glørværdige og ophøjede Herre Prins Christian, arveprins til Danmark og Norge, hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn og Dithmarsken og greve til Oldenburg og Delmenhorst, på befaling fra de samme rigers glørværdige og stormægtige Herre, Kong Frederik den 3., hans kongelige højheds far, aftegnet efter Isaac Geelkercks (for det sidstnævnte lands vedkommende) og Johannes Mejers (for det førstnævnte lands vedkommende) egenhændige kort, og sammensat i dette ene kortblad.⁸⁾

Kortet må altså være tegnet efter at Johannes Mejer havde afleveret sit

generalkort over Danmark til kongen i 1650. Da vi ikke præcist ved, hvornår Geelkercks kort blev sendt til København og – som antydnet foran – heller ikke engang ved, hvilke kort det egentligt drejer sig om, kan kopistens henvisninger til Geelkercks kort over Norge ikke nærmere belyse dateringen. Geelkercks virksomhed i Danmark-Norge kan dog følges frem til nytåret 1656/1657, da han pludseligt ikke længere optræder i regnskaberne.⁹⁾ Hans mulige kortlægninger må i så fald være foretaget før 1657 og – med henvisning til hans kort over Akershus len – efter 1650. Omvendt må kortet til gengæld være tegnet før Christian den 5. blev konge i 1670.

Fredericia, der i 1664 skiftede navn fra Frederiksodde, optræder under det gamle navn og dette – sammenholdt med at den nygrundlagte by ikke findes på Mejers generalkort og dermed er en primær oplysning på Dania-Norvegia-kortet – gør det sandsynligt, at det er tegnet før dette år.

Kartouchen viser et smukt rigsvåben, støttet af to fredeligt udseende vildmænd. Dens øverste del med vildmændene og våbenet er kopieret efter Mejers kort, mens resten af kartouchen i stilmæssig henseende er blevet ændret fra bruskbarok til nederlandsk barok. Selvom rigsvåbenet er kopieret efter Mejer, kan de ændringer, det undergik under Frederik den 3., yderligere indsnævre den periode, kortet må være tegnet i, da man ikke kan formode, at arveprinsen fik et kort med et forældet våbenskjold.

Skjoldet er sammensat af et hovedskjold med 12 felter og et lille midterskjold med kun et felt. Hovedskjoldets felter sidder i tre rækker med fire felter i hver. De to øverste rækker er adskilt parvis af et dannebrogskors. Fra venstre mod højre (set fra beskueren) sidder i øverste række mærkerne for Danmark (de tre løver), Norge (oprejst løve med sværd), de gothers (en over hjerter gående løve), og de venders (en lindorm). I midterste række ses Sverige (tre kroner), Gotland (et korsbærende lam), Slesvig (to løver), og Island (en klipfisk). I den nederste række kommer Holsten (et nældeblad), Stormarn (en svane), Oldenburg (to bjælker) og Delmenhorst (et kors). I korsskæringen mellem øverste og midterste række sidder et felt med Dithmarskens rytter. Kongevåbenet bærer en stor lukket krone og under skjoldet hænger en elefantorden.

Under Frederik den 3. gled Gotland ud af kongevåbenet – som det ses er det med på Dania-Norvegia-kortet. Derimod blev der indsat et mærke for Bornholm omkring 1659.¹⁰⁾ Efter at bornholmerne havde befriet sig for svenskernes besættelse i december 1658, overdroges øen til Frederik den 3. til evig „arv og eje“. For kongen, der arbejdede på at styrke kongemagten ved at gøre Danmark til et arverige, måtte Bornholms helt specielle statsretslige stilling herefter være af stor betydning. Det er sikkert forkla-

ringen på, at øen i modsætning til andre af kongerigets provinser optræder selvstændigt i kongevåbenet, og man må regne med at Frederik den 3. har lagt stor vægt på at få netop dette særlige våben med efter 1658/1659. Da det ikke er med på Dania-Norvegia-kortet, kunne det således tyde på, at det er blevet kopieret før disse begivenheder. Kortet må altså være tegnet mellem 1650 og ca. 1658.

Selv om Dania-Norvegia-kortet er et håndtegnet kort med en mængde textoplysninger, indeholder det ikke ét håndskrevet ord. Alle stednavne m.v. er indstempet med hånden ved hjælp af løse typer. „Præfabrikerede typer“ ses undertiden anvendt i forbindelse med kort, trykt i træsnitteknik, der jo var specielt vanskelig, når man skulle skære bogstaver og symboler ud i det hårde træ. For at undgå at skære bogstaverne kantede – og i uheldigste fald ulæselige – kunne man udsnitte et stykke træ og spænde nogle almindelige blystøbte typer fast i fordybningen. I visse tilfælde ses typerne også støbt sammen som som „stereotypier“ og derefter lagt ned i den udskårne fordybning.

Også ved dybtrykte landkort har man fundet anvendelse for stempler: I stedet for at gentage symboler kunne man indtrykke en fordybning i kobberpladen, så man både fik et helt ensartet symbol og sparede en del tidsrøvende rutinearbejde.¹¹⁾

Den temmelig sparsomme litteratur om de grafiske teknikker bag fremstillingen af landkort nævner intet om brugen af løse typer i forbindelse med håndtegnede kort. For en korttegner måtte det imidlertid være fristende at overføre stednavne og symboler i typetryk i stedet for at skrive dem i hånden.

Dania-Norvegia-kortet ligefrem vrimler med typetryk i forskellige udformninger og størrelser. Man kan finde fire forskellige grader af antikva og to grader af kursiv – hver med både store og små bogstaver – og tre typetrykte signaturer:

Dania-Norvegia-kortets typer

	Bogstavernes højde	
	Store bogstaver	Små bogstaver
<i>Antikva</i>		
Største grad	6½ mm	÷
Næststørste grad	5 mm	3 mm
Næstmindste grad	4 mm	2½–3 mm
Mindste grad	÷	1½ mm
<i>Kursiv</i>		
Største grad	4–4½ mm	÷
Mindste grad	3 mm	2 mm

Symboler

Landsby	○	Diameter 1–1,2 mm
Sogneby	○†	Længde 2½ mm
Købstad	††	Længde 3½–4 mm

Det er ikke muligt at afgøre, om kortets typer er stemplet ind enkeltvis eller om de er samlet til ord i et håndstempel og derefter trykt ind på kortet; men for det første taler dog, at bogstaverne hopper lidt på linierne.

Anvendelsen af typetrykteknikken i korttegning begrænser kredsen af mulige ophavsmænd til kortet ganske betydeligt.

Der findes på Kgl. Bibl. en lang række topografiske kort og fæstningsplaner fra Frederik den 3.s tid, der er udarbejdet efter denne teknik. Det drejer sig således om en række kort over Fredericia fra årene 1662–1665, der blev udarbejdet som skitser til byplanen af 1665.¹²⁾ Videre kan nævnes to kort over de kongelige fiskedamme uden for Østerport i København¹³⁾, et topografisk kort over Bornholm¹⁴⁾ og fem projekter til bygningen af en by på Slipshavn ved Nyborg.¹⁵⁾ Såvel kronologisk som topografisk peger samtlige kort tilbage til kredsen omkring militæringenieren Gottfried Hoffmann.

Der eksisterer imidlertid kun to signerede typetrykte arbejder: Hoffmanns eget kort over det vestlige Skåne fra 1657¹⁶⁾ og hans fætter Christoph Heers 22 fæstningsplaner fra omkring 1660, indbundet i et foliobind med fælles titelblad med en typetrykt dedikation til Frederik den 3.¹⁷⁾

Typer fra Hoffmanns Skånekort og Heers „Monumentum“

<i>Antikva</i>	Bogstavernes højde	
	Store bogstaver	Små bogstaver
Skånekortet	6½ mm	÷
„Monumentum“	5 mm	÷
„Monumentum“	3½–4 mm	2½–3 mm
„Monumentum“	3 mm	2 mm
„Monumentum“	2½ mm	1½ mm
„Monumentum“	2¼ mm	÷
<i>Kursiv</i> (kun i „Monumentum“)		
„Monumentum“	4½ mm	÷
<i>Symboler</i> (kun på Skånekortet)		
Landsby	○	Diameter 1–1,2 mm
Sogneby	○†	Længde 2½ mm
Købstad	††	Længde 3½–4 mm

I Håndskriftafdelingen findes to kort over Nørrejylland, der på mange punkter minder om Dania-Norvegia-kortet.¹⁸⁾ Det ene er en skitsetegning i pen til det andet kort, der både er koloreret og forsynet med typetrykte symboler og tal, men desværre ikke typetrykte bogstaver. De typetrykte symboler svarer ganske nøje til Dania-Norvegia-kortets:

Typer på Jyllandskortet i Håndskriftafdelingen

Symboler

Landsby		Diameter 1–1,2 mm
Sogneby		Længde 2½ mm
Købstad		Længde 3½–4 mm
Skovsymbol (et træ)		Højde 3 mm
Møllesymbol (et skovlhjul)		Diameter 2½ mm

Det topografiske billede på de to kort er indbyrdes overensstemmende, men forholder sig noget frit til sit forlæg, der er Mejers detaljkort over de jyske egne og ikke – som man skulle forvente – hans generalkort over Danmark. Dette ses tydeligst i udformningen af Helgenæs og Fanø. Skitsen indeholder en del flere stednavne end rentegningen.

Rentegningen har været signeret, men netop den del af kortet, hvor signaturen har stået, er blevet beskadiget ved en uheldig foldning i tidens løb. Men kortets håndskrift og de karakteristiske typetryk for landsbyer, sognebyer og købstæder peger dog tydeligt tilbage til Gottfried Hoffmanns Skånekort fra 1657. Jyllandskortets særlige signatur for skove – et typetrykt træ – kan genfindes på et kort over Elbo herred, som Hoffmann sendte ind til Krigskollegiet i begyndelsen af 1664. I ledsagebrevet omtaler Hoffmann direkte, at han selv har foretaget „geometrische Operationen“, og selvom kortet ikke er signeret, kan man altså med al sandsynlighed antage, at det er tegnet af ham, og at han dermed benyttede også denne signatur.¹⁹⁾

Det kan ikke entydigt bevises, at Hoffmann kendte Johannes Mejers kort, men et overraskende bevis for at i hvert fald „typetrykkeren“ kendte den store kartografs produktion findes på bagsiden af Mejers kort over Sprogø.²⁰⁾ Her har typetrykkeren tegnet en lille skitse af Østfyn, der sikkert har tilknytning til det omtalte projekt til et byanlæg på Slipshavn.

En sammenligning mellem typetrykkene på de to signerede kort og det ret sikre kort over Elbo Herred fra 1664 på den ene side og Dania-Norvegia-kortet på den anden viser, at der også på dette kort er brugt typer, der findes på de tre førstnævnte. Alene ved typetrykkene er det altså ikke muligt at bestemme ophavsmanden til Dania-Norvegia-kortet, men

brugen af de typetrykte symboler peger på Gottfried Hoffmann som den mest sandsynlige ophavsmand til det store kort. Han synes også at have tegnet de to beslægtede kort over Nørrejylland.

Gottfried Hoffmann og broderen Georg Hoffmann var som mange andre danske officerer i 1600tallet indvandret fra Tyskland. De to brødre var født i Lauban i Schlesien (det nuværende Lubán i Slask i Polen), Georg Hoffmann ca. 1613, Gottfried Hoffmann ca. 10 år senere.²¹⁾ Om deres tilværelse før de indvandrede til Danmark i slutningen af 1640erne vides meget lidt: Men det er sandsynligt, at de to brødre er identiske med de navnefæller fra Lauban, der lod sig indskrive ved universitetet i Leipzig i henholdsvis 1629 og 1642.²²⁾

Georg Hoffmann synes at være indvandret til Danmark omkring Torstenssonkrigen (1644–1645), da han i 1646 beder om betaling for sit underhold siden krigens afslutning.²³⁾ Muligvis blev han anbefalet Christian den 4. af Joachim Gersdorff, hvis far Caspar Christoph von Gersdorff selv var indvandret fra Schlesien.²⁴⁾

I 1648 kom Gottfried Hoffmann til Danmark, og herefter arbejdede begge brødrene på Frederiksdødes befæstning, hvor Gottfried i 1651 afløste sin bror som ingeniør. I 1653 blev han imidlertid sendt over til Skåne, hvor han i nogle år var ingeniør ved Helsingborgs fortifikation og i 1657 var med i felttoget i Skåne under Axel Urup. Her tegnede han det typetrykte kort over landsdelen, der er hans eneste signerede kort fra disse år. Under den anden Karl-Gustav-krig var begge brødre i København,²⁵⁾ Georg Hoffmann en tid som inspektør ved byens fortifikation.²⁶⁾ Gottfried Hoffmann fik i 1658 et kongeligt privilegium på at stikke et kort over de første heldige udfald fra København mod svenskerne i august og september 1658, men dette kobberstik blev tilsyneladende ikke færdigt.²⁷⁾

Efter freden i København i maj 1660 deltog Georg Hoffmann i flere kommissionsarbejder om det danske militærvæsens organisation, og han var med til at godkende Henrik Ruses projekt til Kastellet i København. Han døde i 1666. Gottfried Hoffmann fik i 1660 til opgave at udbygge Københavns Kastel, men besværligheder med byggeriet af dæmningen ud mod Øresund (Langelinie) fik ham til at opgive i 1661.²⁸⁾ Året efter blev han ledende ingeniør ved Frederiksdøde, hvor han opholdt sig til 1671. Herefter fik han forskellige vigtige opgaver: I 1670erne fungerede han nærmest som stadsingeniør i København, og fra 1684 til sin død i 1687 var han chef for den nyoprettede fortifikationsetat.²⁹⁾ Mens Gottfried Hoffmann arbejdede i Frederiksdøde, havde han sin fætter Christoph Heer som nærmeste medarbejder.

Heer, der ellers har været et temmeligt ubeskrevet blad i den danske

Dania-Norvegia-kortets titelfelt med typetrykte bogstaver.

militærhistorie, stammede også fra Lauban i Schlesien.³⁰⁾ Han var født den 11. november 1637 som søn af byens evangeliske ærke diakon, Johann Heer. Faderen selv stammede fra den lille landsby Seifersdorf, der lå kun fem km fra godset Krischa, hvor Joachim Gersdorffs far var født. Muligvis går forbindelsen mellem Hoffmann-Heer-familierne og Gersdorfferne tilbage til denne tid.

Christoph Heer studerede i 1650erne jura og matematik ved universitetet i Leipzig. I 1658 rejste han imidlertid til København for at lære fortifikation hos sin fætter Georg Hoffmann. I 1661 fulgte han Gottfried Hoffmann til Frederiksdal, hvor han virkede som konduktør, altså nærmest underingeniør.³¹⁾ To år senere sluttede hans bror, lægen Martin Heer, sig til sine slægtninge. Under sit ophold i København må Heer have tegnet og overrakt kongen de 22 fæstningsplaner i „Monumentum“. Den sidste omtale af ham i det danske kildemateriale findes i Københavns Garnisonsprotokol for 1669, hvor det ses, at han den 11. maj passerede Vesterport for indadgående fra Fredericia. Samme år blev han ansat som ledende ingeniør ved fortifikationen i Strassburg.³²⁾ Da byen blev erobret af de franske tropper i 1681, måtte Heer flygte over hals og hoved og efterlade bl.a. et Københavnskort og et kort over Kastellet, som han havde taget med fra Danmark. Københavnskortet, der minder en hel del om hans kort over byen i „Monumentum“, er muligvis en kopi af Gottfried Hoffmanns udkast til det omtalte kobberstik fra 1658. Efter sin flugt fra Strassburg arbejdede han ved forskellige tyske fæstninger: Heidelberg, Mannheim og Frankfurt am Main. Fra 1693 til sin død i 1701 var Heer „informator“, altså lærer, ved kadetskolen i Dresden.

Christoph Heers „Monumentum“-planer er kopier af nu forsvundne kort, der rimeligvis alle kan føres tilbage til Gottfried Hoffmanns kortproduktion fra 1650erne.

At Hoffmann virkelig selv har foretaget opmålinger i et betydeligt større omfang end man kunne formode efter omtalen af hans levnedsløb, fremgår af et brev, han i januar 1661 sendte ind til Krigskollegiet for at få afregning for sin løn for de foregående fire(!) år.³³⁾ Heri nævner han, at han før krigen har foretaget opmålinger af de fleste fæstninger, og som omtalt fik han i 1658 et kongeligt privilegium på at tegne og udgive et kort over de første krigsbegivenheder under Københavns belejring.

Fra 1680 findes en liste over Krigskancelliets kortsamling, der bl.a. indeholdt et Sjællandskort „von Hofman gemacht“ og et Bornholmskort fra 1653 – ligeledes af Hoffmann.³⁴⁾ Af listens ialt 43 signerede kort er over de 20 tegnet af Hoffmann. Selvom de fleste af disse kort utvivlsomt har været nyopmålinger, som det fremgår af det bevarede materiale og Heers

kopier, har Hoffmann også været benyttet til egentlige kortkopieringer. I 1663 – mens han var i Fredericia – ses det i hvert fald, at han har fået ordre til at tegne et kort over København og indsende det til Krigskollegiet så hurtigt som muligt. Baggrunden kan kun have været den, at man i den militære administration kendte til hans kortsamling og havde gode erfaringer med hans kortkopieringer.³⁵⁾ Mens det omtalte Bornholmskort givetvis har været en nyopmåling – som det ses af en bevaret genpart af kortet – så kan hans Sjællandskort, der nu synes at være tabt, have været en sammentegning af Mejers kort ligesom de to tidligere omtalte kort over Nørrejylland.

Selv om Dania-Norvegia-kortet ikke nævnes i kildematerialet, må man dog antage, at også det hører til Gottfried Hoffmanns kortproduktion fra 1650erne.

NOTER

(1) Inventarium over Københavns Slot 1673. (Rigsarkivet. Rentekammeret. Reviderede regnskaber. Slotsregnskaber. Christiansborg [!] Slots Inventarregnskab 1673). – (2) Kortet kom dog først med i Bibliotheca Danica supplement (Bibliotheca Danica. Supplement ved Lauritz Nielsen. 1914, sp. 234). – (3) Ed. Erslev: Jylland. Studier og Skildringer til Danmarks Geografi. 1886, s. 168. – (4) P. Lauridsen: Kartografen Johannes Mejer (i: Historisk Tidsskrift. 6. Rk. 1. Bd. 1887–1888, s. 300). – (5) C. S. Widerberg: Norges første militæringenør Issac van Geelkerck. Et bidrag til de norske befestningers historie. Kristiania 1924. (Videnskapselskapets skrifter. II. Hist.-filos. klasse. 1923 [!]. Nr. 2, s. 110–111). – (6) Kristian Nissen: Bidrag til Norges karthistorie V. Nytt av og om Melchior Ramus (i: Norsk geografisk Tidsskrift. Bd. 19. Hefte 5–6. Oslo 1963–1964, s. 253–259). – (7) Kristian Nissen: Bidrag til Norges karthistorie III. Melchior Ramus, en av den nasjonale norske kartografis grunnleggere (i: Norsk geografisk Tidsskrift. Bd. 9. Hefte 5. Oslo 1943, s. [185]–209). – (8) For hjælp ved oversættelsen af den latinske tekst takkes forskningsbibliotekar Erik Petersen. – (9) C. S. Widerberg: Anf. værk, s. 4–5. – (10) Poul Bredo Grandjean: Det danske Rigsvaaben. 1926, s. 248f. – (11) David Woodward (red.): Five centuries of map printing. Chicago 1975, s. 45ff og 66ff. – (12) Bl.a. i Håndskriftafdelingen (Ny kgl. Saml. 409^d 2°) og i Kortsamlingen. – (13) Håndskriftafdelingen (Ny kgl. Saml. 717 2°). – (14) Kortsamlingen. Jf. Bjørn Westerbeek Dahl: To kort over Bornholm fra 1650erne (i: Bornholmske Samlinger. 2. Rk. 17. Bd. Rønne 1984, under udgivelse). – (15) Se Bjørn Westerbeek Dahl: Christoph Heer og Frederik III's by ved Slipshavn (i: Fynske Årbøger 1979. Odense 1979, s. [42]–57). – (16) I Kortsamlingen. – (17) I Håndskriftafdelingen (Gl. kgl. Saml. 716 2°). – (18) I Håndskriftafdelingen (Ny kgl. Saml. 409^d 2°). – (19) Rigsarkivet (Privatarkiver 1660–1800. Hans Schack. 6262, A 1, 14. Brev fra Gottfried Hoffmann til Hans Schack. 18.1.1664). Kortet i Håndskriftafdelingen (Ny kgl. Saml. 409^d 2°).

(20) I Håndskriftafdelingen (Gl. kgl. Saml. 713² 2°). Jf. Bjørn Westerbeek Dahl: Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970. København 1979, nr. 160. Her har jeg muligvis med urette tilskrevet Christoph Heer kortet. – (21) G. Hoffmann: Lebens-

Geschichte aller evangelischen Pastorum Primariorum ... in der Stadt Lauban. Lauban 1707, s. 196. – (22) G. Erler: Die Jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1589–1809. Leipzig 1909, Bd. 1, s. 193 og Bd. 2, s. 189. – (23) Rigsarkivet (Danske Kancelli 1572–1660. B. 2. f. Indlæg til registre og tegnelser, 3/10 1646). – (24) Slægtsartiklen „Gersdorff“ i Dansk biografisk Leksikon. [2. udgave]. Bd. 8. 1926, s. 48. Jf. Sinapius: Schlesische Curiositäten. Erste Vorstellung. Leipzig 1720, s. 400. – (25) J. C. W. Hirsch og K. Hirsch: Fortegnelse over danske og norske officerer med flere 1648–1814 (MS på Det kongelige Biblioteks læsesal). Bd. 5. – (26) G. F. Lassen: Dokumenter og Actstykker til Kiöbenhavns Befæstnings Historie. 1855, s. 197. – (27) Privilegiet er gengivet i Københavns Diplomatarium, bd. 3, 1877, s. 483, nr. 786. – (28) Victor Krohn: Kastelets Volde og Udenværker. 1917, s. 18–19. – (29) Hirsch og Hirsch: Anf. værk. – (30) G. Hoffmann: Anf. værk, s. 209–210. Jf. Historiske Meddelelser om København. 3. Rk. 5. Bd. 1942–1943, s. 174ff og Weilbachs Kunstnerleksikon. 3. udgave. 1. bind, s. 497 (artikel af Bredo Grandjean). Da rektor Hoffmann (sikkert en slægtning til de to danske Hoffmannbrødre) skrev sin bog, levede endnu en af Christoph Heers brødre, Nathanael Heer, i byen. – (31) Rigsarkivet (Privatarkiver 1660–1800. Hans Schack. 6262, A 1, 14, Brev fra Gottfried Hoffmann til Hans Schack 26.8.1662). – (32) Rigsarkivet. Hærens Arkiv (Kommandanten i København. Garnisons Journal, 7, 1669, s. 348); Archives de la Ville de Strasbourg (Protokol for de 21 rådsherrer, nr. 149, 1670, s. 491). – (33) Rigsarkivet (Landetaten. Krigskollegiet. Indkomne sager 1661. Brev fra Gottfried Hoffmann 21.1.1661). – (34) Rigsarkivet (Landetaten. Krigskancelliet. Indkomne sager 1680, nr. 326). – (35) Rigsarkivet (Privatarkiver 1660–1800. Hans Schack. 6262, A 1, 14, Brev fra Gottfried Hoffmann til Hans Schack 24.3.1663).